

A műfaji identitás kérdése Örkény István egyperces novelláinak angol nyelvű fordításában

Szakály Szilvia

E-mail: sz.szakaly@gmail.com

Kivonat: Tanulmányom témája a műfajkutatás tárgyköréhez kapcsolódik. Arra keresem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkény egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való áültetést követően, továbbá a fordítási szöveg stílus-tartalmi jellemzői mennyiben hasonlítanak vagy térnek el a forrásnyelvi műfajpéldányok jellegzetességeitől. A műfaji identitás vizsgálatához Swales (1990) definícióját veszem alapul. A vizsgálat, amely szövegelemzés és kérdőíves kutatás eredményeire épül, azt a célt szolgálja, hogy rávilágítsak arra, milyen nehézségekbe ütközhet a fordító mint kultúrák közvetítő olyan irodalmi szöveg fordítása esetén, amely szöveg műfaja a célnyelvben nem létezik.

Kulcsszavak: műfajkutatás, műfaji identitás, Swales, Örkény, egyperces novella

Bevezetés

A tanulmány témája a műfaji identitás megőrzésének kérdése Örkény István egyperces novelláinak angol nyelvű fordításában. A műfaj fogalma a köztudatban elsősorban az irodalmi művek besorolására használt terminus, ennél azonban sokkal átfogóbb kategória:

Minden olyan szövegfajtát műfajnak tekintünk, amely bizonyos kommunikatív célok megvalósítására adott szituációban és diskurzusközösségekben meghatározott szerkezeti, stílus- és tartalmi tulajdonságokkal konkrét olvasóközönség számára jön létre. (Károly 2007: 128)

A fenti meghatározás értelmében a műfajkutatás mindig aktuális kérdés marad, hiszen a világ változásával a diskurzusközösségek és a kommunikatív célok is

változnak (elég, ha csak arra gondolunk, hogy a Magyarországon sokáig érvényben lévő hagyományos típusú önéletrajzt felváltotta a vázlatos, csupán a leglényegesebb információk közlésére szorító angol nyelvű önéletrajz), a megváltozott kommunikatív célok pedig új műfajok (pl. motivációs levél) megjelenését, illetve a már meglévő műfajok szerkezeti, stiláris és tartalmi szempontú újragondolását teszik szükségessé. Ami a műfajkutatást illeti, bár a szövegtan és a fordítástudomány vizsgálódásának fókuszában ma elsősorban nem az irodalmi szövegek állnak, mégis nagyon fontos hangsúlyozni, hogy az egyes nemzetek kulturális örökségének meghatározó részét képezik azok a műfajok, amelyek az adott nemzet irodalmában gyökereznek: a görög-római eposz, a petrarcai vagy a shakespeare-i szonett, a villoni ballada, a japán haiku vagy épp az egyperces novellák műfaja. Egy műfaj azonban nem csupán kialakulásának hazájában fontos, de figyelmet érdemel az is, hogy az adott műfaj a fordításokon keresztül eljutva más nemzetekhez milyen tartalmat, milyen nyelvi jellemzőket közvetít, továbbá az, hogy a fordítási szövegek tartalmi-nyelvi jellemzői milyen mértékben harmonizálnak a forrásnyelvi kultúrából származó műfaj sajátosságaival.

Örkény István válogatott egyperces novelláinak angol nyelvű kiadásában (Örkény 1995) a bevezető szerzője, Andrew Riemer kritikus, író és fordító „*wry sketches*”-ként „*little stories*”-ként, „*anecdotes*”-ként „*little tales*”-ként említi Örkény műveit. Riemer tehát egyszer sem a forrásnyelvi szerző által megjelölt műfajt használja, de minden egyes meghatározás, amellyel Örkény novelláira utal, tartalmaz olyan formai, tartalmi vagy stiláris jellemzőt, amely az egyperces novellák műfaji identitásához immanensen hozzátartozik. A *sketch* (karcolat), a *story* (történet, short story – novella) és az *anecdote* (anekdota) a szövegek epikus, elbeszélő jellegére vonatkoznak, a *tale* (mese) – az előbb felsoroltak mellett – a történetek olykor abszurd, a fikció elemeit sem nélkülöző megalkotottságára mutat rá, a *little* jelző pedig Örkény műveinek talán legfontosabb, terjedelemre vonatkozó műfaji sajátossága. A fenti megjelölések harmonizálnak a szerzői önreflexióval, amely az egyperces novellák nyelvi megalkotottságára vonatkozik:

...egyszerűen fogalmazó írónak tartom magam, mindig arra törekszem, hogy ezt a bonyolult világot a lehető legegyszerűbben fejezzem ki. (...) Majdnem tömondatokban próbálok fogalmazni (...). (Örkény 2013: 373)

Hát én arra gondoltam, hogy megpróbálok spórolni velük (ti. a szavakkal – Sz.Sz.) (...) Én mindig csak a mindennapi dolgokról beszélek, a legkopottabb, a leghétköznapiabb, a legbanálisabb szavakkal. Csak éppen azért, hogy egy kicsit szűkre fogom a mondókámat, azt remélem, hogy ezek a szavak újra fölszikkraznak, hogy ezek újra élni kezdenek. (Örkény 2013: 384)

Jóllehet Örkény nem műfaji definíciónak szánta a következő gondolatokat, mégis ezek a legtöbbször idézett sorok arra vonatkozóan, hogy a szerző miben látja az egypercesek műfajának lényegét:

Megpróbáltam mindent **lehámozni** az irodalomról, ami lehámozható, mintha egy léghajóból minden ballasztot kihajítanék. Eleinte azt hittem, nem marad semmi, de ennyi megmaradt. Ezeket mind meg lehetne írni kiszínezve, megduzzasztva, 'gazdagítva' – de elvenni már nem lehet belőlük semmit. **Matematikai egyenletek, az egyik oldalon a közlés minimuma, az író részéről, a másikon a képzelet maximuma, az olvasó részéről.** (kiemelés: Sz.Sz.; Örkény 2013: 359)

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkény egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való átültetést követően, valamint hogy a Swales műfajdefiníciójában foglaltak szerint (Swales 1990) az Örkény-művek angol fordítása mennyiben hasonlít vagy tér el az egyes forrásnyelvi műfajpéldányok stiláris-tartalmi jellegzetességeitől, amelyek által a műfaj kommunikatív célja megvalósul.

Kutatásomban azt vizsgálom, hogy Örkény István egyperces novelláinak angolra fordításakor a fordító által alkalmazott fordítási stratégiák hatására megváltoztak-e, és ha igen, milyen mértékben a kiválasztott forrásnyelvi műfajpéldányok tartalmi és stilisztikai jellegzetességei, amelyek mentén a műfaji identitás leírható.

A vizsgálatot az a feltevés motiválja, hogy a szerző, Örkény István meghatározása szerint (Örkény 2013: 359) novellái tulajdonképpen matematikai egyenletek, amelyekben az egyik oldalon a közlés minimuma áll az író részéről, a másikon a képzelet maximuma az olvasó részéről. Mivel a szerző nyelvi és tartalmi redukáltságra törekedett, feltevésem szerint az várható, hogy a fordítási folyamat során az általa egyenletként definiált szövegekben az érzékeny egyensúly még minimális változtatás esetén is könnyen felborul, így a két oldalon lévő változók (a nyelvi megformáltság és a befogadói értelmezés) egymáshoz való viszonya módosul. Mindez a műfaj identitásától való eltérést eredményezheti.

1. Elméleti háttér

A műfaj fogalmának definiálásában a mai napig nincs konszenzus. A terminus kezdetben irodalmi művek tartalmi-formai szempontú osztályozását szolgálta, mára azonban sokkal tágabb kategória: minden olyan szöveghez rendelhető műfaji meghatározás, amely szöveg egy adott társadalmi kontextusban valamilyen célközönség számára betölt egy kommunikációs célt (Károly 2007: 134).

A nemzetközi szakirodalomban a szövegtipológiai kutatások szoros egységben kezelik a regiszter (register), a műfaj (genre) és a szövegtípus (text type) fogalmát (Trosborg 1997) – nem véletlenül, ugyanis ami a meghatározásukat illeti, a felsorolt kategóriák között nagy az átfedés. Trosborg a regisztert funkcionális nyelvváltozatnak tekintí, majd Halliday (1964) megközelítését idézi (Trosborg 1997: 6), amely szerint ha különböző kontextusokban figyeljük meg a nyelvhasz-

nálatti aktivitást, különbségeket találunk arra vonatkozóan, hogy az eltérő szituációkban a nyelvhasználó melyik nyelvhasználati típust tartja megfelelőnek. Abban az esetben azonban, ha a nyelvhasználó célja a hatékony és a helyzetnek megfelelő kommunikáció, a regiszter túlságosan tág fogalomnak bizonyul.

A kommunikatív cél mint kulcsfontosságú kritérium viszont már elsősorban nem a regiszter, hanem a műfaj terminusának meghatározásában tűnik fel. Martin és Rothery (1986) megközelítése szerint a műfaj „szervezett, célorientált társadalmi folyamatokra vonatkozik, amelyeken keresztül a kultúra realizálódik a nyelvben!” (Trosborg 1997: 8; fordítás: Sz.Sz.). A kommunikációs cél Bathia (1997) elméletében is a műfaj legfontosabb karakterjeként szerepel.

Károly áttekinti a szövegek osztályozásának alapját képező legfontosabb magyar nyelvű terminusokat (Károly 2007: 134–135): a szövegtípus, a műfaj, a szövegfajta és a szövegcsoport fogalmát. A műfaj fogalmának meghatározásához Swales (1990: 58)² műfaji definíciójából indul ki mint legátfogóbb meghatározásból (Károly 2007: 134):

A műfaj olyan kommunikatív események összessége, amelyekben a résztvevők bizonyos **kommunikatív céljai** megegyeznek. A célokat az anya-**diskurzusközösség** szakterületen jártas tagjai ismerik és elfogadják, e célok teremtik meg a műfaj funkcióját. A célok által meghatározott funkció szabja meg a diskurzus sematikus szerkezetét, befolyásolja és korlátozza annak tartalmát és stílusát. A **kommunikatív cél privilegizált feltétel** és egyben **olyan kritérium, amely a műfajt bizonyos korlátok közé szorítja**, melynek eredményeként a műfaj egy szűk értelemben vett, összevethető retorikai cselekedetet valósít meg. A kommunikatív cél mellett az egyes műfajpéldányok **szervezete, stílusa, tartalma és célközönsége** is hasonlóságot (hasonló mintázatot) mutat. Ha a műfajpéldány minden erősen valószínűsíthető elvárást teljesít, az anya-diskurzusközösség azt prototipikus példánynak tekinti. A műfaj egyes diskurzusközösségek által megörökölt és létrehozott, és mások által átvett elnevezése értékes etnográfiai kommunikáció, de általában még hitelesítésre szorul. (fordítás: Károly Krisztina, kiemelések: Sz. Sz.)

Swales felfogásának középpontjában a kommunikatív cél áll mint „privilegizált feltétel”, emellett azonban multidimenzionális megközelítésében kiemeli az anya-diskurzusközösség, a szerkezet, a stílus, a tartalom és a célközönség fogalmát mint a műfaji identitást meghatározó tényezőket. Az 1. táblázat, amely egyben a kutatás elméleti alapja, összefoglalja a Swales által meghatározott kritériumok megjelenését Örkény egyperces novelláiban.

1. táblázat

Az egyperces novellák műfaji jellegzetességei Swales (1990) műfaji definíciója szerint

anya-diskurzus-közösség (parent discourse community)	<p>Mivel nem tudományos, jogi stb., tehát szakértő diskurzusközösséget feltételező, hanem irodalmi szövegek műfajáról van szó, amelyeket a szerző széles olvasóközönségnek szánt, az egyperces novellák esetében az anya-diskurzusközösség tagjainak tekinthetjük azokat az olvasókat, akik nem csak vagy nem elsősorban, de a szerző szándékát is ismerve olvassák a novellákat.</p> <p>A szerzői szándékra a <i>Válogatott egyperces novellák</i> című kötet élén álló <i>Használati utasítás</i>³ című darabban derül fény. A mű lényegében a műfaj kommunikatív célrendszerének irodalmi összefoglalása.</p>
kommunikatív célok (communicative purposes)	<p>A <i>Használati utasítás</i> alapján elmondható, hogy Örkény a novelláival úgy akarja élményhez juttatni közönségét, hogy közben nem terheli túl az olvasóit, vagyis rövid, kontextustól és befogadói kapacitástól függetlenül is könnyen olvasható szövegek előállítása volt a célja, amelyek megértése nem feltételez sem fokozott figyelmet, sem nagy időráfordítást, sem pedig különösebb háttértudást.</p> <p>A fenti kommunikatív célok nemcsak a szerző, de a fordító számára is korlátokat jelentenek: a célnyelvre történő fordítás esetén a fordítónak meg kell őriznie a novellák terjedelmére, nyelvi megformáltságára, információs szerkezetére vonatkozó sajátosságait.</p>
szerkezet (structure)	<p>Bár Swales definíciójából nem derül ki, hogy pontosan mit is ért egy műfaj szerkezeti sajátosságán, feltételezhetjük, hogy a szöveg belső, információs szerveződését, a téma strukturálódását. Szerkezet szempontjából Örkény a cím jelentőségét emeli ki mint az értelmezés elengedhetetlen kiindulópontját.</p> <p>Ennek a vizsgálatnak nem célja az Örkény-novellák információstruktúrájának elemzése.</p>
stílus (style)	<p>Örkény nyelvhasználati stílusának jellemzője egyértelműen a minimalizmus: szövegei rövidek, elliptikusak, nyelvi-stilisztikai szempontból a szemantikai hiány jellemzi őket.</p>
tartalom (content)	<p>Az egyperces novellák angol nyelvű kiadásához fűzött bevezetőjében Riemer a művek tartalmi jellemzőjeként elsősorban a történelmi és szociokulturális kontextusba ágyazottságot emeli ki (Örkény 1995: 8–10), ez pedig összhangban áll azzal a szerzői szándékkal, amely szerint az egypercesek Örkény jelenének, a 20. század második felének magyar valóságát jelenítik meg.</p>

célközönség (audience)	<p>A célközönség az Örkény-novellákat olvasók köre. Az irodalmi szövegek statikus szövegeknek tekinthetők abból a szempontból, hogy a fordítónak, bár alkalmazkodnia kell a mindenkori célnyelvi normához, mégis meg kell őriznie az adott szöveg tartalmi, formai, stílári jellemzőit. Időben és térben minél nagyobb a távolság a szerző és az olvasó között, a szöveg megértése annál nagyobb műveltséget, irodalmi-történelmi jártasságot feltételez az olvasó részéről, még kiváló fordítás esetén is.</p> <p>A 20. század második felének olvasóit főként ez a kulturális jártasság különbözteti meg a jelenünk, vagyis a 21. század elejének olvasóitól. Örkény novelláinak többségét ma azok tudják „ülve és állva, szélben és esőben” is élvezni, akik rendelkeznek azzal a műveltséggel, amely a szerző jelenében élő olvasóközönség számára jobbra evidenciának számított.</p>
----------------------------------	---

2. Kutatási módszer

A kutatás alapját egyrészt a kiválasztott műfajpéldányok és azok fordításainak műfaji szempontú elemzése képezi, másrészt a célnyelvi olvasók körében végzett kérdőíves vizsgálat eredményeinek kiértékelése. Az előbbi esetben arra kerestem a választ, hogy a nehezen megragadható „stílus” fogalmához mint műfaji jellemzőhöz milyen nyelvi megformáltságbeli sajátosságokat rendelhetünk, a célnyelvi olvasók körében végzett kérdőíves kutatás pedig arra világíthat rá, hogy a novellákat angol nyelven olvasók szerint teljesülnek-e azok a feltételek (kommunikatív cél, stílus, tartalom), amelyek az egyperces novellák sine qua nonjai.

2.1. A korpusz

A vizsgálat alapja három reprezentatív műfajpéldány és azok angol fordítása. A kiválasztott novellák nyelvi megformáltságukat illetően a következő vonásaik alapján hasonlítanak: terjedelmüket tekintve rövidek (kb. 100 szóból állnak), többnyire egyszerű, rövid mondatokat tartalmaznak, elliptikusak. Tartalmi szempontból szintén a tömörség, kihagyásosság jellemzi őket, valamint a groteszk esztétikai minősége és az örkényi „fekete humor”. A három kiválasztott novella, amelyek Judith Sollosy fordításában olvashatók: *In memoriam dr. K.H.G.* (angol címe: *In memoriam dr. H.G.K.*); *Klimax* (angol címe: *Climax*); *Ahasvérus* (angol címe: *Ahasuerus*). A korpusz szövegeit a Függelék tartalmazza.

A novellákat először nyelvi-stilisztikai szempontból elemeztem az ellipszis lehetséges megjelenési formái alapján (Szikszainé Nagy 2004: 197), majd a forrásnyelvi műfajpéldányokat összevettem angol nyelvű fordításaikkal. A vizsgálat során arra kerestem a választ, hogy a fordítási szövegek (a két nyelv szerkezetéből

adódó különbségeken túl) eltérnek-e a forrásnyelvi szövegtől, és ha igen, milyen mértékben.

2.2. Az elemzés menete

Szikszainé Nagy szerint (2004: 331) egyetlen nyelvi-stiláris eszköz dominanciája is válhat szövegszervező elvvé. Örkeny a végletekig lecsupaszította novelláit, olyan nyelvi minimum megvalósítására törekedett, amely kizárólag az olvasói tudat által kiegészülve válhat koherens szöveggé. Ezek alapján Örkeny műveinek domináns nyelvi-stiláris eszköze a szemantikai hiány, vagyis az ellipszis. Szikszainé Nagy a szemantikai hiány következő megjelenési formáit különbözteti meg (2004: 197): „üres mondatok”, azaz a meg nem fogalmazott, de odagondolt vagy odagondolható mondatok, amelyek kitöltik a tartalmi hézagokat; valamely szövegszerkezeti egység hiánya (pl. bevezetés, befejezés); az események tömörítése; sejtetés; szerkezetileg hiányos mondatok; aszindeton.

A szövegelemzés célja egyrészt az volt, hogy a Swales (1990) műfajdefiníciójában szereplő stílus kategóriáját valamelyest megragadhatóvá tegyem azáltal, hogy a nyelvi megformáltság stílusaként értelmezve felfedem az egyperces novellák legfontosabb szövegszervező elveit. A másik célom a szövegelemzéssel az volt, hogy megvizsgáljam, mennyire korrelálnak az objektív elemzési szempont alkalmazása során kapott eredményeim a szubjektív olvasói értékeléssel, amire a kérdőívekből derül fény. A szövegelemzést a kérdőívek kiértékelése követi.

Mivel a forrásnyelvi szövegek nyelve magyar, olyan elemzési szempontrendszer választottam, amely elsősorban a magyar nyelv szerkezeti sajátosságaiból, lehetőségeiből indul ki, de amely mindemellett angol nyelvű szövegek esetében is alkalmazható. Kutatásomat pilot-kutatásnak szánom, vagyis vizsgálódásom kis mintán alapul.

2.3. Mintaelemzés

A mintaelemzésben (2. táblázat) Szikszainé Nagy (2004) szempontrendszerének alkalmazhatóságát, amely a szemantikai hiány megjelenési formáit tekinti át, Örkeny *In memoriam dr. K.H.G.* című novelláján mutatom be. A szempontrendszeren belül az egyes szempontokat számokkal láttam el, amelyek segítik a forrásnyelvi szövegbe ékelt egységek közötti eligazodást.

A szemantikai hiány fajtái (Szikszainé Nagy 2004: 197): **(1)** „üres mondatok”, azaz a meg nem fogalmazott, de odagondolt vagy odagondolható mondatok; **(2)** szövegszerkezeti egység hiánya; **(3)** események tömörítése; **(4)** sejtetés; **(5)** szerkezetileg hiányos mondatok; **(6)** aszindeton.

2. táblázat
*Az ellipszis megjelenési formái Örkény In memoriam
 dr. K.H.G. című novellájában*

In memoriam dr. K.H.G. (4)	(4) Sejtteni lehet, hogy a történet dr. K.H.G. halálával kapcsolatos.
– Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódögnek a gödröt ásta. (2), (4)	(2) Bevezetés: pl. idő, helyszín megjelölésének hiánya (4) Visszafelé olvasva a történetet a gödörösés már sejteti a végkifejletet.
– Ki volt az? – kérdezte a német ör. – Aki a Hyperion-t írta – magyarázta dr. K. H. G. (6) Nagyon szeretett magyarázni. (1)	(6) hiányzó magyarázó kötőszó (1) Dr. K.H.G. valószínűleg német irodalmat tanított az egyetemen, mielőtt fogságba került.
– A német romantika legnagyobb alakja. És például Heine (5)?	(5) szerkezetileg hiányos mondat
– Kik ezek? – kérdezte az ör. (1)	(1) A német örnek nyilvánvalóan fogalma sem volt saját nemzete irodalmának kiválóságairól
– Költők – mondta dr. K. H. G. – Schiller nevét sem ismeri? (1)	(1) – kérdezte dr.K.H.G. meglepetten / szemrehányón stb.
– De ismerem – mondta a német ör. (1)	(1) Zavarában / dühében ezzel a hazugsággal akarta felfüggeszteni a kínos párbeszédet.
– És Rilket? (5), (1)	(5) szerkezetileg hiányos mondat (1) – folytatta dr.K.H.G kitartóan a kérdezősködést, elfeledkezve helyzetéről.
– Őt is (5) – mondta a német ör, és paprikavörös lett (4), és lelőtte dr. K. H. G.-t.	(5) szerkezetileg hiányos mondat (4) A „paprikavörös” jelző felfokozott érzelmi állapotra utal, ami már sejteti, hogy az ör indulatai robbanni fognak.

A mintaelemzés azzal a tanulssággal szolgált, hogy az ellipszis minden lehetséges fajtája megjelenik a forrásnyelvi szövegben, jellemzően az „üres mondatokban” és a szerkezetileg hiányos mondatokban. Az események tömörítését (3. szempont) jól

mutatja, hogy mindössze egy 4 feleletváltásból álló párbeszédben koncentrálnak a cselekmény, továbbá hiányoznak a szövegből olyan egységek (pl. a bevezetés), amelyeken keresztül a cselekmény körülményei (idő, hely, a szereplők pontos megnevezése stb.) explicitté válnának.

A célnyelvi szöveg esetében azt vizsgáltam, hogy a fordító változtatásai befolyásolják-e a befogadói aktivitást, amit a forrásnyelvi szövegben a szemantikai hiány tesz szükségessé. A mintaelemzéshez választott novella célnyelvi fordításában félkövérrel jelöltem azokat a lexikai egységeket, amelyek a fordító változtatásai.

In memoriam dr. H.G.K.

„Hölderlin ist ihnen unbekannt?“* Dr. H.G.K. asked as he dug the pit for the horse's carcass.

„Who is that?“ the German guard **growled**.

„The author of *Hyperion*,” said Dr. H.G.K., who had a positive passion for explanations. „The greatest figure of German Romanticism. How about Heine?“ **he tried again**.

„Who're them **guys**?“ the guard **growled, louder than before**.

„Poets,” Dr. H.G.K. said. „But Schiller. **Surely** you have heard of **Schiller**?“

„That goes without saying,” the German guard **nodded**.

„And Rilke?“ **Dr. H.G.K. insisted**.

„Him, too,” the German guard said and, turning the color of paprika, shot Dr. H.G.K. **in the back of the head**.

***You're not familiar with Hölderlin? (Germ.)**

A betoldások („he tried again”, growled, louder than before”, „in the back of the head”) főként azokat a hézagokat töltik ki, amelyekbe a célnyelvi befogadó értelmezése, „üres mondatai” kerülhetnének. Ezenkívül visszaszorul a sejtetés szerepe is, hiszen a neutrális „mondta” helyett a beszélő érzelmi állapotát hűen tükröző „growled” szerepel két esetben is. A forrásnyelvi szöveg szerkezetileg hiányos mondatait két helyen is kibővíti a fordító, a felsoroltak miatt a cselekmény bemutatása veszít tömörségéből. Bár nem számottevően, de a betoldások miatt a szöveg terjedelme nőtt, ráadásul a célnyelvi szöveg mindezekén túl tartalmaz lábjegyzetet is, amelyben a fordító a novella első, német nyelvű mondatának magyarázatát adja meg.

3. Kérdőíves vizsgálat

3.1. A kérdőív

Az általam kidolgozott kérdőív tartalmazza a három Örkeny-novella angol nyelvű fordítását. Mindhárom novella kapcsán feltettem három kérdést, amelyek a 3. táblázatban összefoglalt mérési célokat szolgálták.

3. táblázat

A három Örkeny-novella angol fordításához csatolt kérdések és a célok

Kérdés	Cél
Foglalja össze röviden (1-2 mondatban) a mű tartalmát!	Annak mérése, hogy a célnyelvi olvasó valóban megértette-e a szöveget, nem akadtak-e nyelvi vagy más szövegértési problémái.
1-től 5-ig terjedő skálán jelölje, hogy mennyire tartotta könnyen értelmezhetőnek a művet! (1= nagyon nehezen értelmezhető, 5=könnyen értelmezhető)	Annak mérése, hogy a novella képes-e betölteni azt a kommunikatív funkcióját, amely szerint kis erőfeszítéssel olvasói élményhez juttassa a befogadót.
Melyek azok a tényezők (amennyiben van ilyen), amelyek Ön szerint nehezítik az értelmezést? (pl. a szöveg tartalma, a mű nyelvi megformáltsága, a szükséges háttértudás hiánya stb.)	Annak feltérképezése, hogy milyen tényezők nehezítik a megértést, illetve ezek a tényezők összefüggést mutatnak-e az egypercesek műfaji sajátosságaival.

A kérdőív a fentiekén túl további két kérdést is tartalmazott, amelyek a célnyelvi olvasóknak a novellákkal kapcsolatos átfogó értékelésére vonatkoztak, vagyis arra, hogy milyen nyelvi-stilisztikai jellemzőit tudnák felsorolni Örkeny egypercesei-nek, valamint arra, hogy összességében milyen szintű koncentrációt igényelt a novellák megértése.

3.2. A kérdőíves vizsgálat résztvevői

A kérdőívet 34 fő töltötte ki, mindannyian diákok, illetve doktoranduszok Magyarország egyik vezető egyetemének Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén. A kutatásban összesen 34 fő vett részt, akik legalább középfokú (B2) nyelvtudással rendelkeznek. A kérdőíves mintavétel alanyainak kiválasztásában az elérhetőség és a szövegek megértéséhez szükséges angoltudás szintje volt a legfontosabb szempont.

4. Eredmények

Mindhárom novella esetében arra kértem a kérdőív kitöltőjét, hogy röviden foglalja össze a mű tartalmát. A kérdés célja annak ellenőrzése volt, hogy a célnyelvi olvasó valóban megértette-e a művet, nem adódtak-e akár nyelvi, akár értelmezéssel kapcsolatos problémái. Az első novella (*In memoriam dr. H.G.K.*) esetében a tartalmi összefoglaló alapján 27 kitöltő megértette, 6 kitöltő kisebb hibákkal, 1 kitöltő pedig nem értette/félreértette a szöveget. A második novellát (*Climax*) az ellenőrzőkérdés alapján 28-an értették meg, 2 kitöltő kisebb hibákkal, 4 kitöltő pedig nem értette meg/félreértette (az utóbbiak között két kitöltő felsőfokú nyelvtudással rendelkezett). A harmadik novella (*Ahasuerus*) esetében a szöveg megértése a következőképpen alakult: a válaszok alapján 24 kitöltő megértette a szöveget, 10 kitöltő pedig kisebb hibákkal.

4. táblázat

A három novella megértésére vonatkozó adatok

	1. novella	2. novella	3. novella
Megértette	27 fő	28 fő	24 fő
Megértette kisebb hibákkal	6 fő	2 fő	10 fő
Nem értette meg / félreértette	1 fő	4 fő	0 fő

A második kérdés az volt (5. táblázat), hogy mennyire tartotta könnyen értelmezhetőnek a művet. (1= nagyon nehezen értelmezhető, 5=könnyen értelmezhető)

5. táblázat

*Az egyes novellák megértésének nehézségi foka a kitöltők szerint
(1=nagyon nehezen értelmezhető; 5=könnyen értelmezhető)*

	1	2	3	4	5
1. novella	0 fő	3 fő	6 fő	13 fő	12 fő
2. novella	0 fő	3 fő	10 fő	6 fő	15 fő
3. novella	2 fő	7 fő	8 fő	5 fő	12 fő

A harmadik kérdés az volt (6. táblázat), hogy melyek azok a tényezők (amennyiben van ilyen), amelyek a válaszadó szerint nehezítik az értelmezést (pl. a szöveg tartalma, a mű nyelvi megformáltsága, a szükséges háttértudás hiánya stb.).

6. táblázat
A megértés nehézségének okai az egyes novellák esetében

	Háttértudás hiánya	Tömörség, kifejtetlenség, kihagyás	Ismeretlen szó	Nyelvezet	Nem jelölt meg semmit
1. novella	18 fő	3 fő	3 fő	0 fő	10 fő
2. novella	3 fő	5 fő	5 fő	3 fő	18 fő
3. novella	17 fő	0 fő	0 fő	0 fő	17 fő

Az első novella esetében a kitöltők többsége (több mint 70%-a) a megértés nehézségi fokára vonatkozó kérdésnél az 1-től 5-ig terjedő skálán nagyon könnyen vagy könnyen értelmezhetőnek találta a szöveget. Érdekes adat, hogy a novellát félreértő kitöltő felsőfokú nyelvtudással rendelkezik, továbbá azok közül ketten, akik nehezen értelmezhetőnek (a skálán 2-esnek) tartották a művet, ketten szintén a felsőfokot jelölték meg nyelvtudásuk szintjeként. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a novellák megértése nem csupán a nyelvismeret szintjének függvénye. A megértés nehézségének okára vonatkozó kérdésnél a válaszadók döntő többsége (18 fő) ennél a novellánál a háttértudás hiányára hivatkozott, 3 fő a tömörségre, kifejtetlenségre, további 3 fő számára pedig az ismeretlen szavak okoztak problémát.

A második novella esetében az értelmezés nehézségi fokának meghatározásakor ismét többségben, 21-en voltak azok, akik nagyon könnyen vagy könnyen értelmezhetőnek tartották a művet, továbbá ezúttal sem akadt olyan, aki számára saját bevallása szerint nagy nehézséget okozott volna az értelmezés. A megértést nehezítő tényezők közül a kihagyást (5 kitöltő) és néhány ismeretlen szó jelenlétét (5 kitöltő) emelték ki a válaszadók, 3-3 kitöltő számára pedig a nyelvezet és a háttérinformációk hiánya jelentette a nehézséget.

A három novella közül a harmadik volt az egyetlen, amelyet két válaszadó is nagyon nehezen értelmezhetőnek talált, továbbá a három közül ezt a novellát találták a legkevesebben könnyen vagy nagyon könnyen értelmezhetőnek. Míg az előbbi novellák esetében egyetlen válaszadó sem emelte ki a cím vagy a lábjegyzet értelmezésben betöltött szerepét, addig a harmadik novellánál 4 válaszadó is utalt arra, hogy a megértésben nagy szerepet játszott a cím és/vagy a lábjegyzet. A harmadik novella esetében a megértési nehézség okaként a válaszadók 50%-a, 17 fő a háttértudás hiányát jelölte meg, a kitöltők másik fele pedig nem jelölt meg semmit.

5. Következtetések és kitekintés

Az eredmények alapján az alábbi következtetések vonhatók le:

A novellák angol fordításának megértése elsősorban nem az angol nyelvtudás függvénye, hiszen magas szintű nyelvismerettel rendelkezők is félreértették a szövegeket, továbbá csak a második novella esetében, és ott is csupán néhány fő hivatkozott az ismeretlen szavakra mint a megértést nehezítő tényezőkre.

Bár a három novella a tartalmi szempontot illetően nagyon eltérő, a kérdőív-kitöltők mindhárom esetben a háttértudás hiányát, a kihagyásokat jelölték meg a megértést nehezítő tényezőkként, vagyis a szövegek azon vonásait, amelyek az elliptikusságuk következményei, ami viszont az Örkeny-novellák legfontosabb nyelvi-stilisztikai jellemzője.

A válaszadók pontosan azokat a jellemzőket sorolták fel az Örkeny-egyperces elsődleges stiláris jellemzőiként (rövidség, tömörség a szöveg és a mondat szintjén), amelyeket maga a szerző is művei ismertetőjegyeként tart számon.

Azokban a rövid összefoglalásokban, amelyeken keresztül a szöveg megértését ellenőriztem az egyes novelláknál, számos esetben visszaköszöntek azok a tartalmi elemek, amelyekkel a fordító toldotta meg a szöveget: az első novellában ez dr. K.H.G. fejbe lövésének ténye volt (a forrásnyelvi szöveg nem tartalmaz információt arra vonatkozóan, hogy hol érte a lövés a címszereplőt), a második novellában az öngyilkosságot elkövető özv. Berger Mihályné kora (a forrásnyelvi szövegben az asszony ötvennégy, a célnyelviben ötvenegy esztendő) és öngyilkosságának egyik oka (ez a forrásnyelvi szövegben a beázott plafon, a célnyelviben a csöpögő csap).

Annak ellenére, hogy lexikai és mondattani szempontból is egyértelműen a harmadik novella a legegyszerűbb, a válaszadók mégis ezt találták a legnehezebbnek, a válaszok nagy hányada, 50%-a alapján pedig az értelmezési nehézséget a szükséges háttértudás hiánya okozta.

Annál a kérdésnél, hogy a válaszadók szerint melyek az Örkeny-novellák legfontosabb tartalmi-stilisztikai jellemzői, a legtöbben (26 kitöltő) a rövidséget, tömörséget jelölték meg (a szöveg és / vagy a mondatok szintjén), 7-en a csattanós befejezést, 5 kitöltő az ellipszist, 3-an a groteszk, 2-en pedig az ironia jelenlétét. Arra a kérdésre, hogy összességében milyen fokú koncentrációt igényelt a novellák megértése, a legtöbben (13 fő) a közepes fokú koncentrációt jelölték meg a skálán, és csupán 3-3 kitöltő adott meg szélső értéket.

6. Az eredmények összegzése, értékelése

Tanulmányomban arra kerestem a választ, hogy milyen mértékben őrizték meg Örkeny István egyperces novellái műfaji identitásukat az angol nyelvre való átültetést követően, valamint hogy Swales (1990) műfajdefiníciója alapján a célnyelvi

szöveg és a forrásnyelvi műfajpéldányok stiláris-tartalmi jellegzetességei milyen mértékben hasonlítanak vagy térnek el egymástól.

Az ellipszis megjelenési formái szerint végzett szövegelemzés azt bizonyítja, hogy az az érzékeny egyensúly, amelyet Örkény egyenletként definiált egyperces novelláira vonatkozóan, valóban nagyon könnyen felborul. Az explicitáció következtében kevesebb munka hárul az olvasóra, a minimumra „lehámozott” szöveg feldúsul. Ami azonban nagyon tanulságos volt a kérdőíves felmérés alapján, az az, hogy a kérdőívet kitöltők az explicitáció ellenére is elliptikusnak találták a szöveget, amely tény abban nyilvánult meg, hogy az értelmezés nehézségeként elsősorban a háttértudás hiányát jelölték meg okként. Az explicitáció továbbá nem változtatta meg a novella műfaji identitását sem, hiszen a válaszadók főként a szövegek tömörségét, rövidségét emelték ki.

Összességében arra a következtetésre jutottam a szövegelemzés és a kérdőívek adataiból, hogy bár a fordítás során a novellák veszítettek elliptikus jellegükből, ez a fajta veszteség (ami a célnyelvi oldalon az értelmezést tekintve egyébként nyereség) nem befolyásolta döntően a műfaji identitást. A Swales műfajdefiníciójában legfontosabb műfaji sajátosság, vagyis a kommunikatív cél esetében azonban ellentmondást tapasztaltam, aminek viszont elsősorban nem a fordításhoz van köze. A szerző kommunikatív célja az, hogy kis idő- és energiaráfordítással érthessék meg olvasói a műveket, a megértést azonban éppen az a tényező akadályozza, amelytől Örkény az idő- és energiatakarékosságot reméli, továbbá ami novelláinak legfontosabb nyelvi-stiláris jellemzői, ez pedig a tömörség, elliptikusság.

6.1. A kutatás korlátai

Az elemzést kis korpuszon végeztem, és a kérdőíves minta sem reprezentatív. További korlátot jelent, hogy bár a kérdőívet kitöltők angol nyelvtudásának szintje magas, nem angol anyanyelvű olvasók, hanem a forrásnyelvi kultúra tagjai, akik rendelkezhetnek előzetes ismeretekkel Örkény művészetét illetően (jóllehet erre mindössze két válaszadó utalt), ami befolyásolhatja a kutatási eredményét.

Érdemes lenne továbbá szélesebb spektrumú stíluselemzést végezni, ugyanis bár a novellák műfaji jellemzői főként a rövidség, tömörség, elliptikusság, sok tanulsággal szolgálhat egy olyan kutatás is, amelynek az a kohézív harmónia a tárgya, amely a minimálisra redukált nyelvi felszín lexiko-grammatikai elemeiben jelenik meg. Ezek a szempontok további kutatási irányokat jelölhetnek ki.

6.2. Kapcsolódás más kutatási területekhez

Ahogy arra tanulmányom elején már utaltam, az irodalmi szövegek az utóbbi évtizedekben kiszorulni látszanak a nyelvészet és a fordításkutatás vizsgálódásának fókuszából. Ennek ellenére a műfaj- és a szövegtipológiai kutatások mindig is külön kategóriaként kezelik az irodalmi szövegeket, hiszen nyelvi megformáltságukban markánsan különböznek minden más szövegtípustól, továbbá az egyes

nemzetek kulturális identitásának hordozói, ezért a fordításokon keresztül való megújíthatóságuk korlátozott, és éppen ez az a feszültség, amelynek a feloldása a fordítóra mint nyelvi közvetítőre vár.

Az irodalmi szövegek és műfajok vizsgálata az a terület, ahol a nyelvészet, az irodalomtudomány és a fordítástudomány elválaszthatatlan egységet alkot.

Jegyzetek

¹ Genre „refers to the staged purposeful social processes through which a culture is realized in a language”

² A genre comprises a class of communicative events, the members of which share some set of communicative purposes. These purposes are recognized by the expert members of the parent discourse community and thereby constitute the rationale for the genre. This rationale shapes the schematic structure of the discourse and influences and constrains choice of content and style. Communicative purpose is both a privileged criterion and one that operates to keep the scope of a genre as here conceived narrowly focused on comparable rhetorical action. In addition to purpose, exemplars of a genre exhibit various patterns of similarity in terms of structure, style, content and intended audience. If all high probability expectations are realized, the exemplar will be viewed as prototypical by the parent discourse community. The genre names inherited and produced by discourse communities and imported by others constitute valuable ethnographic communication, but typically need further validation (Swales 1990: 58)

³ A mellékelt novellák rövidegük ellenére is teljes értékű írások. Előnyük, hogy az ember időt spórol velük; mert nem igényelnek hosszú hetekre-hónapokra terjedő figyelmet. Amíg a lágy tojás megfő, amíg a hívott szám (ha foglaltat jelez) jelentkezik, olvassunk el egy Egyperces Novellát. Rossz közérzet, zaklatott idegállapot nem akadály. Olvashatjuk őket ülve és állva, szélben és esőben vagy túlszúfolt autóbuszon közlekedve. A leg-többje járkálás közben is élvezhető! Fontos, hogy a címekre ügyeljünk. A szerző rövidegre törekedett, nem adhatott hát semmitmondó fölíratokat. Mielőtt villamosra szállnánk, megnézzük, milyen jelzésű a kocs. E novelláknak éppily fontos tartozékuk a címe. Ez persze nem azt jelenti, hogy elég csupán a fölíratokat olvasgatni. Előbb a cím, aztán a szöveg: ez az egyetlen helyes használati mód.

Figyelem!

Aki valamit nem ért, olvassa el újra a kérdéses írást. Ha így sem érti, akkor a novellában a hiba.

Nincsenek buta emberek, csak rossz Egypercesek!” (Örkény I.: Használati utasítás)

Irodalom

Bhatia, V. K. 1997. Translating legal genres. In: Trosborg, A. (ed.) *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 203–214.

Halliday, M.A.K., McIntosh, A., Stevens, P. 1964. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longman.

Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Martin, J. R., Rothery, J. 1986. What a functional approach to the writing task can show teachers about „good writing”. In: Couture, B. (ed.) *Functional Approaches to Writing: Research Perspectives*. Nordwood, NJ: Ablex. 241–265.
- Riemer, A. 1995. Introduction. In: Örkény 1995.
- Swales, J. M. 1990. *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Szikszaíné Nagy I. 2004. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Trosborg, A. (ed.) 1997. *Text Typology and Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.

Források

- Örkény I. 1995. *One minute stories*. Selected and translated by Judith Sollosy. Budapest: Corvina.
- Örkény I. 1998. *Válogatott egyperces novellák*. Budapest: Palatinus.
- Örkény I. 2013. *Párbeszéd a groteszkről*. Budapest: Palatinus.

Függelék

A kutatáshoz felhasznált szövegek:

In memoriam dr. K.H.G.

– Hölderlin ist ihnen unbekannt? – kérdezte dr. K. H. G., miközben a lódog-
nek a gödröt ásta.
– Ki volt az? – kérdezte a német őr.
– Aki a Hyperion-t írta – magyarázta
dr. K. H. G. Nagyon szeretett magya-
rázni. – A német romantika legnagyobb
alakja. És például Heine?
– Kik ezek? – kérdezte az őr.
– Költők – mondta dr. K. H. G. – Schil-
ler nevét sem ismeri?
– De ismerem – mondta a német őr.
– És Rilkét?
– Őt is – mondta a német őr, és paprika-
vörös lett, és lelőtte dr. K. H. G.-t.

In memoriam dr. H.G.K.

„Hölderlin ist ihnen unbekannt?”* Dr. H.G.K.
asked as he dug the pit for the horse’s carcass.
„Who is that?” the German guard growled.
„The author of *Hyperion*,” said Dr. H.G.K., who
had a positive passion for explanations. „The
greatest figure of German Romanticism. How
about Heine?” he tried again.
„Who’re them guys?” the guard growled, louder
than before.
„Poets,” Dr. H.G.K. said. „But Schiller. Surely
you have heard of Schiller?”
„That goes without saying,” the German guard
nodded.
„And Rilke?” Dr. H.G.K. insisted.
„Him, too,” the German guard said and, turning
the color of paprika, shot Dr. H.G.K. in the back
of the head.

*You’re not familiar with Hölderlin? (Germ.)

Klimax

A házmester vette észre a gázszagot. Betörte az ajtót. A búcsúlevél a konyha kőpadlóján hevert, rajta egy kis kerámia hamutartó, benne az utolsó cigaretta csutkája.

„Ma van az ötvennegyedik születésnapom – olvasta a házmester. – A házban nem szeret senki. A KIK nem hajlandó rendbe hozni a plafont, mely beázik. Meg akarok halni. Özv. Berger Mihály-né.”

A cigarettacsutka rúzsos volt.

Climax

The janitor was the first to notice the smell. He broke down the door. He spotted the farewell note on the stone floor of the kitchen. It was tucked under a small ceramic ashtray holding the butt of the victim's last cigarette. IT IS MY FIFTY-FIRST BIRTHDAY, it said. THE TENANTS DO NOT LIKE ME. THE LANDLORD REFUSES TO FIX MY LEAKY TAP. I WANT TO DIE. (Signed:) Mrs. Mihály Berger. The cigarette butt bore traces of fresh lipstick.

Ahasvérus

Két zsidó megy az utcán.
Az egyik kérdez valamit a másiktól.
A másik válaszol neki.
Eközben mennek.
Az első, akinek időközben egy új kérdés jutott az eszébe, fölteszi.
A másik válaszol rá valamit.
Ezen néha nevetni lehet.
Máskor nem lehet rajta nevetni.
Ők pedig továbbmennek.
Tovább beszélgetnek.
Nehéz dolog ez.

Ahasuerus*

Two Jews are walking down the street.
The first Jew asks the second a question.
The second Jew answers him.
The two Jews continue walking.
The first Jew who in the meantime has thought of another question asks it.
The second Jew answers him.
Sometimes this amuses them.
Sometimes it does not.
And so the two Jews continue walking.
They also continue talking.
Life, as you can see, is not always a bowl of cherries.

*Ahasuerus was the Old Testament king who, having given his deputy Haman permission for the massacre of the Jews, was persuaded by Queen Esther to save them.